Jože Frkač
PROSTOVOLJNO DELO

Izraz prostovoljno delo govori o delu, ki je zasnovano na tem, da se akter oziroma delavec sam po svoji volji ali prostovoljno odloči za neko dejavnost ali delo. To delo mu lahko povzroča napore, probleme, konflikte, lahko pa mu tudi daje izkušnje, ugodje, občutek lastne vrednosti in samospoštovanja, lahko pa se vse to tudi prepleta.

S tem sem si pomagal razjasniti besedni pojem prostovoljnega dela, kot ga razumem sam. Imam namreč nekaj izkušenj, in med njimi moram omeniti tudi »služenje« vojaškega roka. V JLA je bila namreč zelo pogosta fraza, »treba nam dvojica dobrovoljaca«, če jih ni bilo, pa so nas določili sami. Ob tem, kar si nedvomno že moral – služiti vojaški rok –, si se nazadnje še znašel v vlogi prostovoljca. Najbrž je šlo za neko zavestno obliko privilegijev in nezavedno, prikrito obliko prisile, da posameznik sprejme in prizna totalno ustanovo (prim. Goffmanove opise totalne ustanove v Flaker, Urek 1988). Sem sodijo različne delovne akcije, prostovoljno udejstvovanje na domu borcev iz NOB, mogoče tudi zbiranje papirja za različne takratne ustanove in vstop v pionirsko ali mladinsko zvezo. Tudi Tanja Lamovec začenja svoj članek v sobotni prilogi Dela s tem, da ljudje najverjetneje ne razumejo prav bistva prostovoljnega dela in ga zamenjujejo s povojnimi delovnimi akcijami (tudi zgoraj naštetimi), ki so bile prostovoljne samo na papirju. Tako torej vrednotimo in obravnavamo ta pojem v neposredni zvezi s prejšnjo družbeno ureditvijo in načinom vzgoje mlajših generacij.

Pojem prostovoljno delo je tako kompleksen, da se mi zdi podoben besedni zvezi »poljubi se na svoja usta«. S tem ga sicer ne bomo bolje razumeli, vendar se mi je zdelo dobro vplesti ta pojem, že zaradi prijetnejšega branja in boljšega asociiranja. In ker sem »prostovoljec« po šolski obveznosti, mi bo odpuščeno. Torej:

POLJUBI SE NA SVOJA USTA

Prostovoljno delo je »pravo«, če ni zlorabljeno v ideološke namene in če izvira iz solidarnosti. Vključuje tudi neposredno delo z osebami, ki so tako ali drugače hendikepirane ali deprivilegirane. Tako pridemo na področje, kjer lahko kaj storimo za ljudi, ki v svojem življenju niso imeli priložnosti uspeti ali biti sprejeti. Življenska usoda jih je potisnila na rob ali, kot radi rečemo, v marginalnost; tudi ta beseda ima prizvok brezizhodnosti. Ob njih se pojavijo ljudje, ki največkrat trpijo za podobno ali lažjo obliko prizadetosti, a so jo nekako že premagali. Ti ljudje, prostovoljci, razmeroma dobro, če ne najbolje razumejo stisko ali prizadetost, posledično odrinjenost iz družbe, zapostavljenost in podobno. Prostovoljci so lahko tudi iz družine prizadetega, kajti tudi oni lahko zelo dobro razumejo njihove razmere in življenje; to je zelo dobro obdelal M. Lačen v knjigi *Bivalna skupnost*. Pravi, da ob prizadetem (pa naj gre za osebo z motnjami v razvoju, za osebe z vedenjskimi motnjami, narkomane, alkoholike, socialno ali kako drugače prizadete) nedvomno trpijo tudi starši oziroma družine.

Tudi ti ljudje pridejo v krizo, v položaj odrinjenosti, že zaradi družbenih norm in vrednot, sploh v soseski, kjer živijo. Poleg tega lahko še prevzamejo krivdo nase, kar je že samo po sebi uničujoče. Tu pride do izrednega momenta v človeku, ki mu omogoča samoorganizacijo. Ljudje se zbirajo v društva, organizacije in skupine za samopomoč.

Preveč bi se predajali humanizmu in njegovi ideologiji, če ne bi upoštevali materialne vrednosti prostovoljnega dela. Skupina tovrstnih organizacij je čedalje večja, ker ljudje, tudi če ne poznajo zgoraj navedenih problemov, vidijo svoje poslanstvo v dajanju različnih oblik pomoči, čutijo potrebo, delati kaj, kar jih duhovno bogati in jim daje smisel, jih uravnoteži pri vsakdanjih dejavnostih, v katerih ne vidijo smisla. Šele tukaj se lahko odločim podpreti, kar pravi Tanja Lamovec, da ne bi razvrednotil tako subtilne teme, kot je človeška pomoč: »Čut za človeško solidarnost obstaja onstran vsake religiozne ali ideološke pripadnosti in je temelj za doživetje smisla, ki pomeni izpolnitev želja. Ti ljudje pomagajo sebi, ko pomagajo drugim.«

S pomočjo drugim posameznik tudi krepi vero vase in v svojo samopodobo. Kakor bi dejal R. Skynner, čisto izmučen vojak si na bojišču oprta na rame še ranjenega tovariša, in bo tako zdržal daljšo pot, kot bi jo sam. Okrepila ga bo misel, da mora pomagati ranjenemu tovarišu, in ga bo kljub utrujenosti gnala naprej. Tako moje komercialno vrednotenje dobi trdne temelje. Vzajemna pomoč bogati obe strani, tako tistega, ki pomoč prejema, kakor tistega, ki jo daje.

Toda pri tem se moramo na poti do razumevanja prostovoljnega dela nekoliko zaustaviti. Za organizacije, društva in skupine za samopomoč je značilno, kot sem omenil, da so si ljudje, ki jih združuje, nekako podobni. So pa tudi drugačne oblike pomoči in njim ustrezne organizacije, na primer Karitas, Rdeči križ, mednarodna humanitarna pomoč za begunce itn. A pri tem gre bolj za pasiven odnos do tistih, ki jim je pomoč potrebna. B. Stritih v članku o prostovoljnem delu na področju socialnega dela omenja, da je v naši kulturi pomembno pomagati ljudem tako, da jih ne pasiviziramo. Po pomoč prihajajo ljudje, ki jim je nekje v njihovem prizadevanju zdrsnilo, in na področju socialnega varstva velja, da jim je treba pomagati ohraniti upanje, da je to le stanje začasne odvisnosti. Strokovnjaki in prostovoljci naj bi torej aktivno pomagali.

Tukaj pa že trčimo ob mejo med profesionalnim in prostovoljnim delom. Od nas je odvisno, ali jo bomo vzeli kot ločnico ali kot stičnico. Če še enkrat povzamem B. Stritiha, gre za disfunkcionalnost tehnično zelo učinkovitih oblik pomoči. Organizacije, ki v različnih oblikah dajejo pomoč, lahko rušilno vplivajo na že utečene oblike samopomoči. Če sem prav razumel, gre za problematiko, ki je materialno vpeta v družbeni sistem. V tem sistemu pa ne vlada kitajsko načelo, »ne mu dati ribe, nauči ga, kako se jo ulovi«.

V teh organizacijah nedvomno dela veliko prostovljcev, kar nam omogoča, da jemljemo mejo med profesionalnim in prostovoljnim delom kot stičiče, obe obliki pa kot komplementarni. Profesionalcem ravno zaradi objektivnosti in realitete ni mogoče gledati ali se vživljati čustveno. Prav zaradi tega se pojavi formalna podrejenosti tistega, ki pomoč potrebuje, tistemu, ki jo daje. Tako imenovana strokovna distanciranost pa onemogoči prostovoljni *human touch*.

Prav v tem iščem mesto prostovoljnega dela. Izogniti se moram vrednotenju dela, kajti nedvomno je vse to delo in koristno je tudi. Strokovnost je pomembna prav zaradi vpletenosti v družbeni sistem, ampak to še ne pomeni, da profesionalec ne more biti prostovoljec. Vendar prostovoljec dela za oba, profesionalec pa za plačo, če uporabim malo sarkazma.

Ne moremo spregledati, da se jeziček tehtnice preveša na stran samopomoči in samoorganizacije in da profesionalna služba včasih deluje z »negativno prakso«, kar samo poudarja drugorazrednost tistega, ki potrebuje pomoč. Zato so

oblike vzajemne pomoči, vrstniška pomoč, kolektivno zagovorništvo, samopomoč itn. pomembnejše od strokovnega obravnavanja, ki ti dovolj hitro prinese občutek manjvrednosti in podrejenosti, za nameček pa še kakšno stigmo. In tako se znajdemo na zadnjem vagonu družbe, pozabljeni od Boga in Alaha – ne pa od Prostovoljcev.

Na predavanjih smo ugotavljali različne vrste in oblike prostovoljnega dela, navedli smo kup stvari, ki smo jih v tem okviru že počeli, vendar smo težko določili svoje mesto. Kaj pomeni biti prostovoljec? Kaj moram v bistvu početi? Ali moram to, da drugemu pomagam, tudi ovrednotiti? Je to plemenito ali bi lahko mogoče prineslo kakšno ugodnost, mogoče plačilo? Zakaj pravzaprav pomagam, ko pa bi lahko v tem času služil z inštrukcijami? Splošnega odgovora ne bomo dobili in ga tudi ne potrabujemo, ker bi lahko odvzelo našemu delu smisel. Potrebujemo pa pomoč, ko smo v brezupnem položaju, v krizi, neuspešni, žalostni. Sprašujem se, zakaj se na naši šoli zbira toliko ljudi, ki so se pripravljeni vključiti v organizacije kot prostovoljci. Kaj nam to daje? In kdo je ta, ki nam daje?

V bistvu ves čas govorimo o dajanju, sprejemanju, o pomoči, solidarnosti, dejanjih, ki nas spodbujajo, manj pa o tem, na katere probleme pri tem naletimo, npr. ob primerih, za katere vemo, da niso rešljivi, da so brezizhodni in največkrat tragični. Ali naj se naprezamo, da bi rešili brezupen primer, da bi za vsako ceno premostili problem, za vsako ceno soočili nepripravljene z resnico? Ne, gotovo bi ga več polomili kot naredili. Privoščil si bom uporabiti C. G. Junga: »Največji in najpomembnejši problemi življenja so nerešljivi.« A če je to res, se nikakor ne morem poljubiti na svoja usta.

IN KOT PROSTOVOLJEC?

O vključevanju v prostovoljno delo bi lahko rekel, da je izziv, prijeten ali neprijeten, spontan in nespontan. Dobil sem ponudbo za stanovanje, kjer bi v zameno opravljal nočno delo. Tako sem prišel v skupino kot »nočni«, in tako mi tudi pravijo. S tem sem prevzel funkcijo, ki jo narekuje Prehodni mladinski dom Jarše, torej zavodska institucija. Prostovoljec sem postal šele, ko smo na šoli ustanovili akcijsko skupino za Stanovanjsko skupino (StS) Črnuče.

Nahrbtnik identitete sem sicer prinesel sam, napolnili pa so mi ga tudi drugi, stanovalci in osebje. Moja vloga ali bolje naloga v StS je opredeljena kot »nočni«. Kaj pa je dejansko vloga (beri naloga) »nočnega«? Ali je neke vrste paznik, hišnik ali podaljšana roka vzgojiteljev, ali pa mogoče oseba, ki živi med njimi?

Sami stanovalci so sprejeli naziv nočni, nekateri pravijo celo nočni vzgojitelj. Vendar me že prvi sestanek s skupino sooči z osebnimi pričakovanji. Verjetno bi stanovalci morali sprejeti vsakogar, ki bi jim ga predstavilo osebje. Prav tukaj pa nastane vrzel: kam me je postavilo osebje in kaj je od mene pričakovalo. Pravila, ki bi jih moral upoštevati, in naloge, ki bi jih moral izpolniti. Takoj se postavi vprašanje, kaj in kolikšen je moj manevrski prostor za izpolnjevanje pričakovanj.

V tem, prvem delu predstavitve svojega dela sem hotel pokazati svojo razpetost v skupini. Mojo osebno (tudi telesno) identiteto zastopa moje ime, to večkrat poudarim, stanovalci jo lahko sprejmejo kot nočnega ali kot Jožeta, podobno je pri osebju, a zanje sem lahko tudi le sredstvo in morda eden izmed njih. Sam zmeraj trdim, da sem Jože, in včasih mi to potrdijo in mi rečejo celo »moj najboljši prijatelj«!

Mesto mojega dela lahko torej razumemo na več načinov (»nočni«, prostovoljec, prijatelj...), meni samemu pa se zdi pomembno prinašati svoj način življenja, svoje prijatelje itn., kar je, kot pravita M. Lačen in D. Brandon, navsezadnje le povezava s soseščino in ostalo družbo.

STANOVANJSKA SKUPINA ČRNUŠKA GMAJNA

StS je dislocirana enota PMD Jarše, zavodske ustanove s določenim načinom dela.

K njemu sodi tudi razbijanje ustanov na manjše skupine; v okviru PMD-ja se je ustanovila še ena StS, ki pa ni dislocirana. Osebje, ki deluje v StS, je bivše zavodsko osebje; to najverjetneje pomeni, da posebej usposobljenega osebja za StS skoraj ni. Toda koliko se lahko način življenja in dela spremeni, če se ne spremeni tudi osebje, ki je vrsto let delovalo v zavodu? (D. Zaviršek na predavanju Kako deluje osebje psihiatrije v StS). Zavodskega dela in življenja ne poznam, ampak to vprašanje se mi zdi pomembno za primerjavo in razmišljanje v prihodnje.

Velika stanovanjska hiša na obronku gmajne daje vtis velike družinske hiše, ki je vključena v sosedsko življenje. Prav ta eksterier in interier očara ljudi, ki pridejo k nam: »Tukaj imate lepo,« »Joj, kako veliko in lepo hišo imate,« »Sem si pa čisto nekaj drugega predstavljal za stanovanjsko skupino.« Tako se srečanja navadno začnejo in tudi končajo. Pogosto izrazijo zavist. Čeprav hiša znotraj ne daje prav domačega in toplega videza, je pomembno, da lahko stanovalci sami uredijo svoje sobe, kolikor je to mogoče. S tem si vsi, ki tam stanujemo, ustvarimo vtis domačnosti in se laže identificiramo s prostorom (Brandon 1992).

StS je namenjena mladostnikom, ki so bili v družini prikrajšani ali izrabljeni, pojavljajo pa se tudi druge, velikokrat banalne oblike družinskih konfliktov. Mladostnikov je največ osem, namenjeni pa so jim trije vzgojitelji (eden je socialni delavec in socialni pedagog, dve sta socialni pedagoginji) in »nočni«. Po spolu so mešana skupina, seveda pa sta spola v sobah ločena. Na voljo jim je cela hiša z vsemi prostori, nič ni zaklenjeno, tudi prostor za vzgojitelje z računalnikom in telefonom ali shramba s hrano ne. Samo vhodna vrata zaklepajo, ključ pa imajo tudi stanovalci. Mladostniki dobivajo določeno denarno pomoč, ki je vedno premajhna, sami nabavljajo hrano in kuhajo, razen v četrtek, ko imamo skupno večerjo in sestanek. Temeljna pravila za stanovalce so predlagali in napisali prvi stanovalci.

V ta opis lahko zdaj umestim svoje delo. Kot »nočni« prevzamem odgovornost ob desetih zvečer in traja do šestih zjutraj. Za to »funkcijo« so le približna navodila. Ob mojem nastopu naj bi bili vsi že v skupini (razen izjemoma, ko ima kdo kakšno obveznost) in takrat se začnejo priprave za nočni počitek. Ugašanje TV, umivanje, pospravljanje še nepospravljenega, tudi učenje in branje, kot ritual ali navada pa nam takrat služi pomenkovanje o vsem mogočem. Večinoma sam zaklepam vhodna vrata in jih opozarjam na uro, kajti na to četrto dimenzijo radi pozabijo, TV pa ugašajo sami (razen po dogovoru) – mislim, da nekateri samo zato, da bi se mi prikupili. Moja naloga je pravzaprav samo to, da sem prisoten in da obveščam osebje o konfliktih in nespoštovanju pravil. To je zelo nehvaležno delo ali položaj, saj sem razcepljen med Nas in Njih, stanovalce in vzgojitelje, hkrati pa sem sam med osebjem in sam med stanovalci. Tako se sprašujem, kako in zakaj stanovalci upoštevajo mojo prisotnost, koliko moči so mi dali s to vlogo (tudi kot »enemu izmed osebja«), koliko pa jo uveljavljam sam, in tudi, kje je tu prostor za zaupanje in prijateljstvo. Na to mi odgovarjajo sami stanovalci skozi vsakdanje druženje, sprejemanje in življenje.

Konzultacije z mentorico potekajo redno na ravni akcijske skupine na šoli in tudi sam imam z njo skoraj redne neformalne konzultacije. Na prvem srečanju nas je posebej opozorila, kako se spoprijeti z odgovornostjo in kako realno oceniti pričakovanja. Pomembno se je soočiti s tem, da aktivnost, ki jo izvajaš, ni namenjena cilju, ampak odnosu do stanovalca. Zato se tudi nisem zanimal za samo problematiko, kajti s tem se sicer približaš osebju, a oddaljiš od stanovalca kot prijatelja. Strokovnjak tega vidika aktivnosti ne uporabi za manipulacijo, ampak za pomoč. Prav tukaj pa vidim tudi mesto širšega prostovoljnega dela, kot sem poskušal nakazati v prvem delu tega eseja. Plačano in neplačano delo ju ne razmejuje dovolj dobro in je le odraz naravnanosti ekonomskega sistema. Komplementarnost strokovnega in prostovoljnega dela tudi dobro zavaruje uporabnike strokovnih služb pred tem, da bi

jih strokovnjaki postavljali v podrejen položaj. Prostovoljno delo obsega zagovorništvo, druženje, povezovanje osebja in stanovalcev, ohranjanje stikov z zunanjim svetom, vpogled v notranji svet, pa tudi opozarjanje na rutinsko ravnanje osebja, kadar ti to dopustijo.

Povezavo strokovnega in prostovoljnega dela omenjam med drugim tudi zaradi tendenc na Visoki šoli za socialno delo. Ko jo končaš, si strokovno izobražen, in prav s prostovoljnim delom lahko razumeš pomankljivosti strokovnega dela, dobiš o njih lastno izkušnjo.

Sami stanovalci, kot sem opazil, se zelo radi imenujejo gojence; to morda izhaja iz tega, ker se veliko omenja vzgoja in vzgojitelji, lahko pa tudi kaže podobo zavodskih stanovalcev. To poimenovanje ima negativno konotacijo. Sam se temu izmikam; kadar moram povedati, kje delam, raje uporabim ime ali govorim o otrocih. Kakorkoli že, zaradi mojega nedefiniranega dela in mlajšega videza me večkrat obravnavajo kot gojenca. Pogosto vprašajo: »Od kod je ta vaš stanovalec?« Kadar se skupaj odpravimo v mesto, sem vedno eden izmed njih in stigma leti tudi name. To je že znana stvar, omenjam jo zato, da potrdim, da plačilo ni dovolj dobra razmejitev. Tovrstni »stroški« se ne morejo poravnati s honorarjem, ampak je tudi to neke vrste »dela v senci« ali vernakularnega dela; tako lahko sčasoma začnemo razumevati zdravorazumske sodbe. S tem se osvobodimo strahu prd stigmo in ga pomagamo zmanjšati tudi njim, in kar je najpomembnejše, to okrepi stik; lahko bi rekli, da gre za *human touch*.

Vsak večer se srečam s postavljanjem meja ali okvirov in neredko se zgodi, da sploh ne vem, ali sem kaj razumel ali sem bolj zahteval, sem uporabil moč ali sem opozoril. Vse bolj opažam, da postavljanje meja ne pomeni nekaj zahtevati ali koga prikrajšati. Jasno postavljene meje so za vsakogar, tudi za stanovalca, pomemben orientir pri izpolnjevanju pravil, vzpostavljanju odnosov in samem življenju. Kajti če stremimo za normalizacijo, moramo vedeti, da so take skupine prehodnega tipa, in upoštevati, da se bodo njihovi člani vključili v normalno družabno življenje, torej jih je treba opremiti, jih seznaniti z omejitvami, na katere bo naletel v trdem življenju. Družbeno življenje temelji na pravilih in omejitvah, in za vključevanje vanj jih je treba poznati.

Ljudi spoznamo na različne načine, tudi tako, da z njimi živimo vsakdanje, monotono, banalno življenje, ki je včasih zavito v megleni ovoj nesmisla. Živim v skupini, živim, pravim, ker tam spim, jem, se kopam, zbujam, veselim in jezim; vzpostavljen je zelo intimen stik, ki ga preskušamo in poglabljamo. Mogoče je videti, da so moje predstave o takem življenju iluzorne in idealne, vendar ne zanikam nevarnosti, ki se ob tem postavljajo. Nekaterih ljudi ne moreš »razumeti«, jih težko prenašaš in se kregaš z njimi, in mogoče se prav za tem skriva čar prostovoljnega dela, kajti pokažejo ti podobo tebe, ki je dosti bolj okleščena in realnejša od tvoje samopodobe. *Pay-off* je torej odvisen od tvojega investiranja, pa naj gre za moč, iskanje samopotrditve, zadovoljstvo v lastni pomembnosti ali za dviganje statusa.

Moj pogled je za stanovalce in za osebje zelo pomemben, kajti sedaj vidim, da prispeva h korekciji odnosa na obeh straneh. Sem pomembna zveza med njimi in pravijo, da jim nekako omogočam vzdušje; delujem kot nekakšen most, včasih se oprejo name, prav tako pa tudi oni meni dajejo oporo, ko jo rabim, in to je kar pogosto. Včasih osebje vidno deluje na temelju moči in zahtev, a se to nekako poravna na skupnih sestankih, kjer stanovalci zelo burno reagirajo na vsako dodatno zahtevo. Tako se kdaj zalomi pri delitvi denarja, ker dobijo stanovalci mesečni obrok v štirih delih; ker vse takoj porabijo in potem nimajo nič, osebje določi, kdo bo imel roko nad njihovim denarjem. A to se sedaj odpravlja.

NAJ SE KNJIGA NE ZAPRE...

Za sklep bi lahko uporabil besede iz pisma ob koncu Tabora 87 v Hrastovcu. Rad pa bi se izognil previsokemu vrednotenju prostovoljnega dela, ki nas

pripelje do tega, da določamo, kako naj bi prostovoljec izgledal, kaj in na kakšen način naj bi delal, kje so meje in kakšna je etika tega dela; kajti, če so meje in načini, so tudi cilji, ki tako spet pridejo v prvi plan, s tem pa tudi zadovoljstvo na podlagi doseženih ciljev in visoko vrednotenje tega dela. Ali s tem ne izkoriščamo nesreče nesrečnega in jo uporabimo v svojo korist, za nekakšen certifikat pred drugimi? Ali lahko tisti, ki smo mu pomagali, pozneje deli našo srečo in ugled? Kako naj mu to zmanjša stigmo in z njo družbeno nepriznavanje, pa tudi njegovo siceršnjo nesrečo? Ali smo, ko trdimo, da je dovolj, če se družimo z njimi, naredili dovolj ali bi lahko še več? Ga ne postavlja že to, da govorimo, kaj je »dovolj«, v manjvreden položaj?

Pisec omenjenega pisma pravi, naj to ne bo knjiga, ki se po branju zapre; ob tem mi pride na misel, da sta za odnos potrebna vsaj dva, in da lahko vsaj za trenutek rešita problem, »poljubi se na svoja usta«, če ne zapreta knjige, ampak jo skupaj pišeta naprej.

Literatura

A. Brandon, D. Brandon (1992), *Praktični priročnik za osebje v službah za ljudi s posebnimi potrebami.* Ljubljana: VŠSD, Pedagoška fakulteta.

V. Flaker, M. Urek (1988), *Hrastovški anali 87.* Ljubljana: RK ZSMS.

M. Lačen (1993), *Bivalna skupnost.* Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport.

T. Lamovec (1995), Zastonj pa ne, raje poležavam. Ljubljana: *Delo XXXVII*, 74 (Sobotna priloga), 8. aprila, str. 36.

B. Mesec (1984), *Prostovoljno delo na področju prostovoljnih dejavnosti.* Ljubljana: DUU Univerzum.

B. Stritih (1995), Prostovoljno delo kot prostor, v katerem se oblikujejo generativne teme. *Socialno delo 34*, 1: 5-10.

R. Skynner, J. Cleese (1994), *Družine in kako v njih preživeti.* Ljubljana: Tangram.